

RS Global
Journals

Scholarly Publisher
RS Global Sp. z O.O.
ISNI: 0000 0004 8495 2390

Dolna 17, Warsaw, Poland 00-773
Tel: +48 226 0 227 03
Email: editorial_office@rsglobal.pl

JOURNAL	International Journal of Innovative Technologies in Social Science
p-ISSN	2544-9338
e-ISSN	2544-9435
PUBLISHER	RS Global Sp. z O.O., Poland
ARTICLE TITLE	ОСОБЛИВОСТІ КЕРІВНИЦТВА СИСТЕМОЮ ОСВІТНЬО ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РАДЯНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1920 - 1930 pp.)
AUTHOR(S)	Черняк Сергій Геннадійович
ARTICLE INFO	Cherniak S. G. (2022) Features of the Management of the System of Educational and Pedagogical Forecasting in the Ukrainian Socialist Soviet Republic of the Period 1920 – 1930. International Journal of Innovative Technologies in Social Science. 1(33). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30032022/7758
DOI	https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30032022/7758
RECEIVED	04 January 2022
ACCEPTED	19 February 2022
PUBLISHED	23 February 2022
LICENSE	 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License .

© The author(s) 2022. This publication is an open access article.

ОСОБЛИВОСТІ КЕРІВНИЦТВА СИСТЕМОЮ ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РАДЯНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1920 – 1930 рр.)

Черняк Сергій Геннадійович, канд. пед. наук, доцент, завідувач відділу наукової роботи та редакційно-видавничої діяльності, Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтва, Київ, Україна

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30032022/7758

ARTICLE INFO

Received 04 January 2022

Accepted 19 February 2022

Published 23 February 2022

KEYWORDS

educational and pedagogical forecasting, educational reforms, People's Commissariat of Education.

ABSTRACT

The article considers the peculiarities of the management of the system of educational and pedagogical forecasting in the Ukrainian Socialist Soviet Republic of the period 1920–1930. The author emphasizes that during this period the leadership of the system of educational and pedagogical forecasting was taken over by the People's Commissariat of Education, which took a number of steps to reform the education sector. The teacher covers the education system of this period. The scientist analyzes the principles of the new educational paradigm. The researcher claims that the Ukrainian public education system was based on social education, which involved expanding society's influence on the child's life, education and upbringing, and displacing "non-social" educational influences – especially the family, disorganized environment. The educator identifies trends in the development of public preschool education. The author notes that the Ukrainian education system of the period under study was primarily focused on the plans and realities of industrial and agricultural development of the country. The scientist concludes that the peculiarities of the management of the system of educational and pedagogical forecasting in the Ukrainian Socialist Soviet Republic of the period 1920–1930 are characterized by a creative search for pedagogical systems, models, educational and professional programs of pedagogical training, updating its content.

Citation: Cherniak S. G. (2022) Features of the Management of the System of Educational and Pedagogical Forecasting in the Ukrainian Socialist Soviet Republic of the Period 1920 – 1930. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 1(33). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30032022/7758

Copyright: © 2022 Cherniak S. G. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими проблемами. Однією з особливостей розвитку новітньої української історіографії є засвоєння й дедалі ширше застосування методології цивілізаційного трактування історичного минулого, перехід від подієвої історії до історії процесів і явищ. Цивілізаційна парадигма, яка ґрунтується на пріоритеті соціокультурних і духовно-ціннісних підходів, дозволяє створити більш повну картину історії, особливо країнознавчу, осмислити минувшину того чи іншого народу, держави, регіону в контексті світового історико-педагогічного процесу [13, с. 194].

20-ті роки ХХ століття характеризуються в Україні бурхливою соціальною творчістю, що була відлунням існування української національної держави. У галузі освіти ця творчість виявилась у створенні системи народної освіти, розрахованої на потреби українського суспільства. З 1920 року на більшій території України запанувала Радянська влада. На чолі владних органів постали більшовики. Панівною стає ідеологія пролетаріату, яка проголошувалася найпередовішим і найвищим досягненням людської думки, єдино

правильною основою побудови суспільства соціальної справедливості. Їй мали скоритися і нею керуватися всі інші верстви населення [6, с. 628].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що проблема освітньо-педагогічного прогнозування вимагає певного рівня формалізації. До рівних аспектів порушеної проблеми зверталися Т.І. Бугаєва, М.Г. Коляда, В.Г. Кремень, Д.О. Пузіков, О.М. Топузов та інші. У нашій статті привертається увага науково-педагогічної громадськості до визначення особливостей керівництва системою освітньо-педагогічного прогнозування в Українській Соціалістичній Радянській Республіці періоду 1920 – 1930 років.

Мета статті – визначити особливості керівництва системою освітньо-педагогічного прогнозування в Українській Соціалістичній Радянській Республіці періоду 1920 – 1930 років.

Виклад основного матеріалу. У цей період керівництво системою освітньо-педагогічного прогнозування прийняв на себе Народний Комісаріат освіти, який здійснив наступні кроки реформування освітньої галузі: запровадження єдиної трудової політехнічної школи і пропаганда трудового характеру навчання і виховання; формування соціально-педагогічного напрямку досліджень науковців та учительства (за підтримки Г.Ф. Гринька, Я.П. Ряппо); введення двоступеневої системи освіти (з 8 до 13 років та з 14 до 17); перетворення першого ступеня в дитячий будинок, а другого – в політехнічну школу із залученням до певного виду професійної діяльності [9, с. 145 – 146]. Зазначене підтверджують статистичні відомості про стан соціально-виховних установ по округах України [22].

Маємо відзначити, що впродовж досліджуваного періоду система освіти передбачала:

- 1) дошкільне соціальне виховання (дитячий садок, дитячий будинок, комуна, колонія) – від 4 до 8 років;
- 2) соціальне шкільне виховання (трудова семирічна школа);
- 3) професійну освіту:
  - професійна школа – дво- або трирічна з однорічним практичним стажем – для підготовки кваліфікованих робітників;
  - технікум – з трирічним курсом – для підготовки інструкторів;
  - інститут – з чотирирічним курсом – для підготовки висококваліфікованого спеціаліста-практика;
  - академія – з дворічним курсом – для підготовки ученого з тієї чи іншої галузі [18, с. 652 – 653].

В основу нової освітньої парадигми були покладені такі принципи: єдиної школи (наступність усіх ланок загальноосвітньої школи, єдність навчальних планів, структури школи), трудової школи (виховуюча фізична, без примусу, праця, активні методи навчання, творча продуктивна праця), соціальний (зв'язок людини з іншою людиною, організація праці в колективі, співробітництво, а не суперництво), національний (у широкому розумінні – рух до інтернаціонального братства народів; у вузькому – вивчення паралельно з російською української мови або мови національної меншини, історії та географії України; у руслі проголошення усіх мов рівноправними надання права населенню обрання мови навчання), атеїстичний (заборона викладання релігійних предметів і проведення релігійних обрядів у школі), виховний (комуністичне виховання "інтернаціональної людини"; фізичне, естетичне) [6, с. 631].

20-ті роки в історії освіти України посідають особливе місце. Це період активного пошуку, сміливих та оригінальних ідей. Радянський уряд провадив українізацію всіх сфер освітянського і культурного життя країни. У 1921 році затверджене положення, яке забезпечувало рівноправність мов національних меншин, що живуть в Україні, та сприяло розвиткові української школи і дошкільних закладів. Декрет Ради Народних Комісарів України від 27 липня 1923 року "Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ" передбачав викладання української мови і українознавства як обов'язкових предметів у всіх школах. Посилений інтерес заявленого питання підтверджують анкети у справі українізації науково-дослідних кафедр при інститутах України [1].

Зауважимо, що серед заходів українізації радянського апарату радикальними були такі: впровадження українською мовою діловодства в усіх державних установах і державно-промислових підприємствах; зобов'язати Наркомос УСРР активізувати надання допомоги в навчанні співробітників державних установ і підприємств української мови, збільшити тиражі випуску відповідних підручників, видати загальний академічний словник української мови й термінологічний із різних галузей наук; заснувати Центральну всеукраїнську комісію для

керівництва українізацією; не приймати на службу осіб, які не володіють українською мовою та інше [6, с. 648].

Російська мова також залишалася обов'язковою для вивчення як мова, що мала загальнодержавне значення. У ці роки створюються власні республіканські документи щодо організації навчально-виховного процесу, підготовки вчительських кадрів, поліпшення стану шкіл, поступового зменшення безпритульності, боротьби з неповнолітніми правопорушниками [2, с. 286; 4; 20]. Науковий інтерес становить доповідь Наркомосвіти про конкретні заходи щодо проведення загального навчання на Україні. Документом передбачено заходи щодо термінової українізації [5].

У цей період розвиток освіти в Україні характеризувався проявом двох протилежних тенденцій: залучення до української системи освіти загальних радянських педагогічних ідей, що було зумовлено створенням СРСР; формування в освіті Української СРР специфічних рис в організаційному та змістовому аспектах. Основою цієї відмінності став розвиток соціально-педагогічних наук на засадах рефлексології, у векторі рефлексологічної моделі Західної Європи [9, с. 146].

В основі української системи народної освіти було соціальне виховання, котре передбачало розширення впливу суспільства на життя дитини, її навчання та виховання, і витіснення "несуспільних" виховних впливів – насамперед сім'ї, неорганізованого середовища. Нова система передбачала "охопити правильно поставленим єдиним вихованням усе життя дитини". Соціальне виховання мало включати охорону здоров'я дітей, навчання та виховання в єдності шкільної та позашкільної роботи. Система базувалася на національних традиціях, передбачала використання в радянській школі найкращих досягнень дореволюційної вітчизняної та зарубіжної педагогіки. Єдина трудова школа поєднувала навчання і виховання з продуктивною працею школярів, підготовкою їх до життя, до активної участі в матеріальному виробництві. У такий спосіб школа мала забезпечити кадрами народне господарство України [2, с. 287 – 288].

Проте в Україні на початку 20-х років склалася своєрідна ситуація. З одного боку, спостерігався зліт національної самосвідомості, з іншого – українські більшовики ще прагнули автономії, бажали самі керувати процесом творення нової держави. До цього додалася надзвичайно тяжка економічна ситуація, що склалася в результаті першої світової та громадянської воєн [8, с. 298].

У першій половині 20-х років виділяються дві основні тенденції розвитку суспільного дошкільного виховання. Перша ще зберігає ідеї вільного виховання, поєднуючи їх із завданнями побудови комуністичного суспільства. Ця тенденція офіційно відображена у "Пораднику по соціальному вихованню" (1921 рік), створеному сектором дошкільного виховання у Харкові. Головна мета виховання полягає у формуванні нової людини – комуніста і в її реалізації обов'язкове задоволення дитячих потреб, а саме: творчості, активності, потреби гратися, вільний розвиток дитячого колективу. Ідею вільного виховання більшість дошкільних працівників сприймали прихильно. Вони висловлювалися за непомітний, обережний вплив на дитину [2, с. 297].

За доби нової економічної політики дошкільні установи перейшли на місцевий бюджет; на отриманні держави залишилися лише дитячі установи для дефективних дітей та досвідні дитячі установи. В цей період дитячий будинок остаточно втрачає своє значення "маяка", але зберігає поважне місце в системі, як установа для безпритульних дітей, причому замість колишнього невеличкого дитячого будинку все більшу роль починає відігравати дитяче містечко як федерація дитячих будинків. У звіті Народного Комісаріату освіти на VI Всеукраїнському З'їздові Рад вказується на те, що "в найбільшій центрах, де це можливо по житлових умовах, кращі частини міст починають відводитися під дитячі містечка. Це має місце в Чернігові, Полтаві, Миколаєві, частково у Вінниці, Києві й особливо в Одесі" [18, с. 661].

В порівнянні з тогочасною російською системою українська шкільна система відрізнялася тим, що, по-перше, українська система зовсім виключила зі своєї схеми університети, залишаючи одначе в системі т. зв. наукову вертикаль, куди повинні були увійти різні інститути й академії теоретичного знання; по-друге, єдина трудова школа в Радянській Росії була дев'ятирічна, тоді як трудова школа в Україні була семирічна; нарешті, технікуми в Росії були вищими школами, тоді як за схемою України технікум був підготовчою школою до інституту, що належав до категорії вищої школи. Але обидві ці системи були перейняті однією метою – через школу до соціалізму та одним основоположним принципом – державна монополія в освітній справі [6, с. 635].

Для вирішення вищезазначених завдань планом Наркомосу УСРР передбачалося розгортання цілої низки установ, таких як:

- майданчики різних типів, які мали функціонувати в основному в літній період і вилучати дітей "з вулиці", організовуючи їхній побут;
- дитячий садок, школа-клуб неповного дня;
- денний дитячий будинок, дитячий садок або школа повного дня;
- дитячі будинки, які мали забезпечувати повне влаштування дітей, їх харчування і навчання;
- дитячі містечка (об'єднані дитячі будинки);
- заклади та установи охорони дитинства (колектори, розподільники, приймальники тощо);
- заклади для дефективних дітей [8, с. 299].

Слід зазначити, що українська система освіти в 20-ті роки ХХ століття передусім зорієнтувалась на плани і реалії промислового та сільськогосподарського розвитку країни, що потребувало відповідних кадрів. Сьогодні не всі нововведення того періоду можна оцінити позитивно. Цінність деяких педагогічних експериментів може бути поставлена під сумнів, зокрема, вилучення навчальних курсів з основ наук; позбавлення вищих навчальних закладів обов'язку провадити наукову роботу й готувати наукові кадри, цим займалися науково-дослідні установи; заміна проголошеного на початку 20-х років принципу відкритих дверей для всіх верств населення на право робітників і селян та трудової інтелігенції, що змінюватимуть диктатуру пролетаріату та будуватимуть соціалізм [2, с. 301].

Актуальною залишалася проблема ліквідації неписьменності серед підлітків 12 – 15 років. Значних зусиль було докладено Народним Комісаріатом освіти у розв'язанні заявленого питання, про що свідчать протоколи засідань Колегії Наркомосвіти, віднайдені нами в архівних установах [16]. Узагальнено вище окреслені проблеми відображено на рівні листувань [12].

Спостерігаються зміни в галузі фізичного виховання та позашкільної освіти. В опрацьованих нами архівних джерелах йдеться про переведення занять фізичної культури й гігієни в установах соціального виховання, нормалізацію тривалості робочого дня в зв'язку з необхідністю суворої боротьби з перевантаженням дітей шкільною й позашкільною працею [10]. Нами віднайдено лист Управління професійної освіти від 15 липня 1926 року щодо організації курсів фізичної культури. В документі йдеться про включення курсів по мережі установ професійної освіти за педагогічним профілем з нового 1926/1927 навчального року [11].

Упродовж означеного періоду наголошується на обов'язковому володінні українською мовою. Так, розпорядженням Народного Комісаріату освіти від 07 вересня 1925 року акцентується на тому, що працівники апарату Наркомосвіти мають володіти українською мовою [17]. Також нами узагальнено План праці Державної комісії для впорядкування українського правопису. Завдання комісії – унормувати сучасну літературну українську мову щодо правопису й форм слів відповідно до її функцій як органу державного життя з одного боку, і з другого, як засобу розвитку народних українських мас [14].

Нами віднайдено проєкт штатного розпису для викладацького складу Одеського інституту народної освіти на 1925 – 1926 навчальний рік, у якому чільне місце посідає вивчення педагогічних дисциплін [15]. Підвищений інтерес до педагогічної підготовки знаходимо в статистичних відомостях про стан і склад робітників установ народної освіти України на 01 січня 1925 року, в яких йдеться про функціонування педагогічних курсів, зокрема у м. Житомир [21]. Також маємо відзначити, що за напрямом підготовки "Педагогічна освіта" впродовж означеного періоду налічувалося 12 інститутів [19].

Важливу роль відіграло здійснення політпросвітницької діяльності. Так, нами опрацьовано інформаційний лист Народного Комісаріату освіти від 28 липня 1925 року про відкриття при Харківському інституті народної освіти факультету політосвіти, завданням якого є підготовка робітників політосвіти вищої кваліфікації [7].

Маємо зауважити, що піднесення народного господарства УСРР у складі Радянського Союзу зумовило потребу в забезпеченні економіки кваліфікованими робітниками, відповідними науковими дослідженнями. Проте радянський уряд міг здійснити плани щодо індустріалізації та колективізації лише за умови суцільної централізованої влади. Саме тому на початку 1927 року важелі керівництва освітою поступово закріплюються за ЦК КП(б)У. Зокрема, про це свідчить "Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про стан народної освіти на Україні", де визначаються позитивні здобутки в освітній галузі, водночас критикується Наркомос УСРР за нерозв'язані ним

питання (удосконалення навчальних програм, методів навчання, ідеологічне керівництво освітньою справою, підвищення якості школи, "ідеологічне керівництво ростом української культури в справі піднесення її соціалістичних елементів та боротьби з буржуазними впливами" та інше). Для реалізації цих та інших завдань потрібно було "забезпечити тверде партійне керівництво в Наркомосі з метою піднести його авторитет в очах партії і в масах" [3, с. 192 – 193].

У 1927 році Наркомос УСРР затвердив навчальний план семирічних шкіл, за яким запроваджувалося вивчення основ промислового і сільськогосподарського виробництва, а в 1928 – 1930 роках кілька разів змінювалися навчальні плани шкіл різних типів. Збільшувалась кількість годин для вивчення математики, фізики, хімії, природознавства. У 1928 – 1929 роках у зв'язку з політехнізацією школи в період соціалістичної індустріалізації країни і колективізації сільського господарства були створені фабрично-заводські семирічки та школи колгоспної молоді [2, с. 299].

Відзначимо, що у 1927 – 1930 роках Наркомос УСРР упроваджував радянську модель шкільної освіти на теренах України, що ґрунтувалася на таких принципах, як рівний доступ до здобуття освіти (лише декларовано, бо надавалася перевага незаможним верствам суспільства), обов'язковість і безплатність (лише декларовано), національний (інтернаціональний), педоцентричний, трудовий (діяльний), професіоналізації, науковий, ідеологічний. Модель в цілому підтримала педагогічна громадськість. Однак суспільно-політичні (єдині централізована союзна влада, законодавство, ідеологія) та соціально-економічні (єдині економічна політика, план розвитку народного господарства) реалії УСРР у складі СРСР, незважаючи на прагнення українського керівництва освітою зберегти власну модель шкільної системи освіти, спричинили її поступову уніфікацію в загальнодержавну. Із зростанням позитивних результатів політики українізації посилювався ідеологічний тиск загальносоюзної комуністичної влади, що виявився у введенні до навчальних планів російської мови як обов'язкової. Реформування проходило за такими ж напрямками, як і в попередній період, у контексті боротьби української педагогічної громадськості проти її уніфікації [3, с. 209 – 210].

Висновки. Отже, особливості керівництва системою освітньо-педагогічного прогнозування в Українській Соціалістичній Радянській Республіці періоду 1920 – 1930 років характеризуються творчим пошуком педагогічних систем, моделей, освітньо-професійних програм педагогічної підготовки, оновленням її змісту й полягають в наступному:

1. У соціальній спрямованості Інститутів народної освіти, спрямованих на підготовку соціального вихователя через єдину трудову школу;
2. У раціоналістичній та перетворюючій діяльності освітньо-прогностичної діяльності, яка забезпечувала чіткий партійний контроль Народного Комісаріату освіти, активізацію ідей українізації та європеїзації.
3. У реалізації принципу політпросвітницької діяльності, що стало стимулом для розвитку політпросвітницького напрямку педагогічної підготовки.
4. У започаткуванні курсу на соціалістичну індустріалізацію та колективізацію сільського господарства як основи для педагогіки колективу.

Перспективи подальших наукових розвідок у межах окресленої проблеми вбачаємо у здійсненні персоніфікованого аналізу обраного питання у визначених хронологічних межах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анкети у справі українізації науково-дослідних кафедр при інститутах України на 1924/25 навчальний рік. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 5, спр. 229, арк. 1 – 113.
2. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: [Підручник]. Київ: Либідь, 2006. 419 с.
3. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія. Київ: Богданова А. М., 2008. 406 с.
4. Випис з протоколу засідання Великої Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 05 січня 1925 року. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 5, спр. 2, арк. 4.
5. Доповідь Наркомосу УСРР про конкретні заходи щодо проведення загального навчання на Україні. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 5, спр. 56, арк. 1 – 5.
6. Зайченко І. В. Історія педагогіки. У двох книгах. Книга II. Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. Київ: Видавничий дім "Слово", 2010. 1032 с.
7. Інформаційний лист Народного Комісаріату освіти від 28 липня 1925 року про відкриття факультетів політосвіти. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 5, спр. 371, арк. 4.

8. Левківський М. В., Пашенко Д. І. Історія педагогіки [текст] підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 380 с.
9. Левківський М. В. Історія педагогіки: Навч.-метод. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 190 с.
10. Лист Народного Комісаріату освіти від 21 вересня 1925 року про переведення занять фізкультури й гігієни в установах соцвиху. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 5, спр. 1, арк. 2.
11. Лист Управління профосвіти Інспектурі педагогічної освіти від 15 липня 1926 року про курси фізичної культури. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 5, спр. 508, арк. 1.
12. Листування з центральними та місцевими радянськими установами про організацію та поліпшення профтехнічної освіти, ліквідацію неписьменності, українізацію радянського апарату, прийом до вузів, призначення та переміщення по службі співробітників культосвітніх установ Наркомосу УСРР. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 5, спр. 153, ч. 1, арк. 1 – 221.
13. Пиріг Р. Я. Україна ХІХ – початку ХХІ ст.: цивілізаційний контекст пізнання. Кн. ІІ. Український історичний журнал. 2013. № 6. С. 194 – 201.
14. План праці Державної комісії для впорядкування українського правопису. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 5, спр. 19, арк. 1.
15. Проект штатов для преподавательского персонала Одесского института народного образования на 1925 – 1926 учебный год. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 5, спр. 1023, арк. 16 – 17.
16. Протоколи засідань Колегії Наркомосвіти від 02 березня 1925 року про ліквідацію неписьменності серед підлітків від 12 до 15 років. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 5, спр. 6, арк. 37.
17. Розпорядження по Народному Комісаріату освіти УСРР від 07 вересня 1925 року щодо володіння українською мовою. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 5, спр. 50, арк. 1 – 2.
18. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. 912 с.
19. Статистичні відомості про прийом студентів до вузів України в 1925/26 учбовому році. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 5, спр. 252, арк. 1.
20. Статистичні відомості про роботу комісій у справах неповнолітніх правопорушників на 01 січня 1925 року. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 5, спр. 246, арк. 1 – 91.
21. Статистичні відомості про стан і склад робітників установ народної освіти України на 01 січня 1925 року. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 5, спр. 236, арк. 2.
22. Статистичні відомості про стан соціально-виховних установ по округах України за 1924/1925 рік. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 5, спр. 240, арк. 1.